

שיטת הרמב"ם בעניין קדימה בברכות

הרב ישראל רוזנברג

מבוא

נאמר במשנה:

היו לפניו מינין הרבה. רבי יהודה אומר אם יש ביניהן מין שבעה עליו הוא מברך, וחכמים אומרים מברך על איזה מהן שירצה.

(ברכות מ, ב)

המשנה מלמדת כי ישנה מחלוקת ר' יהודה וחכמים במקרה שהיו לפניו כמה מינים, האם יש להקדים את המין משבעת המינים או שיברך "על איזה מהן שירצה". בגמרא (ברכות מא, א) נאמר שפירוש הלשון "על איזה מהן שירצה" אינה "אין חשיבות להקדמה", אלא שיש לברך תחילה על החביב עליו. כלומר, לפי שיטת ר' יהודה יש להקדים את המין משבעת המינים, ולפי שיטת חכמים יש להקדים את המין החביב.

בגמרא, עולא מסביר את המקרה בו נחלקו התנאים:

אמר עולא מחלוקת כשברכותיהן שוות [כגון זית ותפוח – י"ד] דרבי יהודה סבר מין שבעה עדיף דרבנן סברי חביב עדיף. אבל שאין ברכותיהן שוות [כגון צנון וזית – הדוגמה מובאת בהמשך הסוגייה – י"ד] לדברי הכל מברך על זה וחוזר ומברך על זה.

(ברכות מא, א)

כלומר, רק כאשר יש לפני האדם שני מינים שברכותיהם שוות, וברכה אחת פוטרת גם את המין השני, נחלקו רבי יהודה ורבנן. אבל, כשאין ברכותיהם שוות וצריך לברך על שניהם, לא נחלקו. אולם, מה הדין במקרה זה לגבי הקדמת ברכה לחברתה? במאמר זה, ננסה לבאר את שיטת הרי"ף והרמב"ם בעניין ויסודה.

א. דברי הרי"ף והרמב"ם והקושי בהם

הרי"ף (כח, ב) כותב תחילה את דברי עולא שראינו, ומסיים "אבל כשאין ברכותיהן שוות דברי הכל מברך על זה וחוזר ומברך על זה ואיזה שירצה יקדים". את לשון הרי"ף, שאמר "איזה שירצה יקדים", אפשר להבין שפירושה – אין חשיבות להקדמה. אמנם, יותר נראה שכוונתו היא שיש לברך על החביב, כמו שלשון חכמים במשנה "על איזה מהן שירצה" התפרשה במשמעות שיש לברך על החביב, כפי שראינו לעיל.

אחרי דברי עולא מוסיף הרי"ף את דברי רב יוסף: "אמר רב יוסף ואיתימא רבי יצחק כל המוקדם בפסוק זה הוא מוקדם לברכה ארץ חיטה ושעורה [...]". נראה שכוונת הרי"ף, שאם שניהם חביבים עליו, מין שבעה קודם, והקודם בפסוק קודם למין שבעה המאוחר בפסוק.

הרמב"ם פוסק דבר זה להלכה:

היו לפניו מינים הרבה, אם היו ברכותיהן שוות, מברך על אחד מהן ופוטר את השאר, ואם אין ברכותיהן שוות, מברך על כל אחד מהן ברכה הראויה לו, ואי זה מין שירצה להקדים מקדים. ואם אינו רוצה בזה יתר מזה, אם יש ביניהן אחד משבעת המינים, עליו הוא מברך תחילה. וכל הקודם בפסוק קודם לברכה [...].

(רמב"ם ברכות ת, יג)

נראה כי דברי הרמב"ם הם כדברי הרי"ף. על שיטתם, מקשים המפרשים (עיין ברבנו יונה כת, ב ועוד) מגמרא בדף הקודם (פירוש רש"י בסוגריים):

הנהו תרי תלמידי דהווי יתבי קמיה דבר קפרא, הביאו לפניו כרוב ודורמסקין [אף הן שלקות מעשב – רש"י] ופרגיות, נתן בר קפרא רשות לאחד מהן לברך, קפץ וברך על הפרגיות, לגלג עליו חבירו. כעס בר קפרא, אמר: לא על המברך אני כועס אלא על המלגלג אני כועס; אם חבירך דומה כמי שלא טעם טעם בשר מעולם (ונעשה הבשר חביב עליו) – אתה על מה לגלגת עליו? חזר ואמר: לא על המלגלג אני כועס אלא על המברך אני כועס. ואמר: אם חכמה אין כאן, זקנה אין כאן (הלא זקן אני, והיה לו לשאלני על איזה מהן יברך לפטור את שאר המינים)? תנא: ושניהם לא הוציאו שנתן. מאי לאו בהא קא מיפלגי; דמברך סבר: שלקות ופרגיות שהכל נהיה בדברו, הלכך חביב עדיף; ומלגלג סבר: שלקות - בורא פרי האדמה, פרגיות – שהכל נהיה בדברו, הלכך פירא עדיף! – לא, דכולי עלמא שלקות ופרגיות שהכל נהיה בדברו, והכא בהאי סברא קא מיפלגי; מר סבר: חביב עדיף, ומר סבר: כרוב עדיף, דזיין.

(ברכות לט, א)

בגמרא מובא סיפור על שני תלמידים שישבו לפני בר קפרא, והביאו לפניו כרוב ופרגיות. אחד התלמידים בירך על הפרגיות תחילה, וחברו חלק עליו וסבר שיש לברך קודם על הכרוב. מציעה הגמרא, שנחלקו מה מברכים על שלקות (ירק מבושל) – המברך סבר שמברכים 'שהכל נהיה בדברו', ואם כן ברכת פרגיות ושלקות שווה ולכן החביב קודם. אמנם, המלגלג סבר שעל שלקות מברכים 'בורא פרי האדמה', לכן ברכת שלקות קודמת אף שהפרגיות חביבות. מתוך דברי הגמרא מבואר שברכה מבוררת קודמת לברכה שאינה מבוררת. אם כן, מדוע הרמב"ם והרי"ף לא הביאו הלכה זו.

שאלה זו, מקשים גם התוספות (מא, א ד"ה אבל) על דברי עולא, שכתב שאם אין ברכותיהן שוות מקדים את החביב, על אף שהחביב ברכתו 'בורא פרי האדמה' והמין השני ברכתו 'בורא פרי העץ'. דבר זה הוא נגד הגמרא בדף לט, א, שם ברכת 'בורא פרי האדמה' קודמת לברכת 'שהכל', על אף שהמאכל שברכתו 'שהכל' חביב יותר. מחלקים התוספות, שהגמרא בדף לט מלמדת רק שברכת 'בורא פרי האדמה' מבוררת מברכת 'שהכל', כי ברכת 'שהכל' היא ברכה כוללת. אמנם, ברכת 'פרי האדמה' וברכת 'פרי העץ', שתיהן ברכות מבוררות, ולכן אין חשיבות בקדימה – כל מה שדיבר עליו עולא הוא מקרה של צנון וזית, שברכותיהם עץ ואדמה. אולם, ברמב"ם וברי"ף אי אפשר לומר תירוץ זה, שהרי הם לא הביאו כלל דין קדימה בברכה מבוררת.

ב. ביאור דברי הרי"ף והרמב"ם

לכאורה אפשר לומר, שהרמב"ם סובר שעולא חולק על דברי המלגלג וסובר שאין דין קדימה בברכה מבוררת, כאשר הרמב"ם פסק הלכה כעולא. אמנם, תירוץ זה עדיין לא מספיק. מעולא משמע שחביב עדיף מברכה מבוררת, אבל היה לרמב"ם לכתוב שאם שניהם חביבים בשווה, מקדים את הברכה המבוררת אם המינים אינם ממין שבעה.

כדי להבין את הדברים, יש לברר תחילה מדוע יש קדימות לברכה מבוררת. אפשר להבין, שהקדימות נובעת מכך שברכה מבוררת היא ברכה חשובה (אפשר לבאר זאת בשתי צורות: או שברכה מבוררת מוכיחה שהמין חשוב יותר – כך משמע ברש"י (לט, א ד"ה ומלגלג) או שברכה מבוררת היא ברכה חשובה יותר – כדברי התוספות (שם ד"ה חביב עדיף)). כמו כן ניתן להבין שהקדימות לברכה מבוררת נובעת מכך שברכה כוללת מכילה ביסודה את כל הברכות וחז"ל תיקנו לברך ברכות פרטיות ולא לצאת בברכה כוללת (ולכן בדיעבד יוצאים בברכה כוללת), ואם כן, אין להקדים את הברכה הכוללת, כי נראה בכך שבירך כבר על הכל.

נפקא מינה בין שני צדדי החקירה תהיה בשאלה, האם יש להקדים את החביב לברכה המבוררת. אם אנו נוקטים כצד הראשון בחקירה, שמתוך החיוב להקדים את הברכה המבוררת מבינים שהמין הוא מין חשוב, ממילא שייך לומר שהמין החביב קודם לברכה מבוררת. למשל הצנון חביב עליו ולכן הוא קודם לתפוח, על אף שאם הצנון לא היה חביב עליו התפוח היה קודם. אבל לצד השני בחקירה אין משמעות להקדים את החביב לברכה הכוללת, שהרי אין בקדימה בין הברכות עניין של חשיבות, אלא שאם מברך ברכה כוללת נראה שבירך על הכל. מכיוון שכך אף אם הצנון חביב יברך תחילה על התפוח.

נראה שהרמב"ם והרי"ף הבינו כאפשרות השנייה בחקירה, שכל משמעות ההקדמה של ברכה מבוררת היא מפני שאם יברך תחילה את הברכה הכוללת ייראה שכבר בירך על הכל. בזה מבואר היטב, מדוע אותו תלמיד סבר שאם על שלקות מברך 'בורא פרי האדמה' יש קדימות

לברכה זו על פני החביב, וגם חברו חלק רק באיזה ברכה יש לברך על השלקות, אבל מודה עקרונית שברכה מבוררת עדיפה על חביב.

והנה עולא עוסק במקרה כשיש לפני האדם צנון וזית, ושם פוסק עולא שמברך על הצנון החביב לפני הזית שהוא מין שבעה. וקשה, בשלמא חביב קודם למין שבעה, כיוון שחביב חשוב משבעת המינים. אמנם, לזית ישנה ברכה מבוררת על פני הצנון, וחביב אינו גורם להקדים את הברכה שאינה מבוררת, והיה עלינו להקדים את הזית. אלא שעולא חולק על אותו מלגלג וסובר שאין עניין להקדים ברכה מבוררת. ולכן הרי"ף והרמב"ם לא הביאו דין זה להלכה.

לפי זה מבוארת שיטת הבה"ג (הלכות ברכות פרק שישי עמוד סז; מובאת בתוספות כאן) הסובר שברכת 'בורא פרי העץ' קודמת ל'בורא פרי האדמה'. הבה"ג סובר, שכוונת עולא כשאין ברכותיהן שוות החביב אינו קודם, כי חביב לא גורם לקדימה לפני ברכה מבוררת, ופירוש דברי עולא שאמר "מברך על זה וחוזר ומברך על זה" הוא שיש לברך לפי הסדר מברכה מבוררת לברכה כללית.

ממילא, עולא סובר שאם יש לפני האדם צנון וזית מברך על הזית 'בורא פרי העץ' ואחר כך על הצנון 'בורא פרי האדמה' כדברי המלגלג בדף לט. לפי דעת בה"ג, חיטה הנכססת, שמברך עליה 'בורא פרי האדמה', אינה קודמת לשאר שבעת המינים, שברכתם 'בורא פרי העץ', על אף שחיטה נאמרה בפסוק קודם לשאר המינים, כי חשיבות המין לא גורמת להקדים ברכה שאינה מבוררת. אלא, שחיטה ושעורה הכתובים בפסוק הכוונה דייסה וכדומה שברכתם 'בורא מיני מזונות'.

יש להוסיף, שאף על פי שכשאין ברכותיהן שוות כיוון שמברך על זה וחוזר ומברך על השני, לדעת בה"ג החביב אינו קודם, כשברכותיהן שוות כיוון שברכה אחת פוטרת את המין השני מברך על החביב. שכן, אם לא יברך עליו לא יברך כלל על החביב על אף שהוא חשוב.

סיכום

לשיטת הרי"ף והרמב"ם, נראה שיסוד הקדימה של ברכה מבוררת הוא שמכיוון שברכה מבוררת כוללת גם את הברכה הפרטית, יש להקדים את הברכה הפרטית, שכן אחרת נראה הדבר שכבר בברכה הכללית האדם בירך גם על המאכל השני. על כן עולא שסובר שחביב עדיף על ברכה מבוררת, חולק לגמרי על כל יסוד ההקדמה של ברכה כללית, ולכן גם כאשר שני הדברים חביבים באותה מידה לא יהיה דין הקדמה של ברכה מבוררת.